

Araştırma Makalesi / Research Paper

UYGUR HALK EDEBİYATINDA YUSUF-ZÜLEYHA DESTANI VE BU DESTANIN KUR'AN KISSALARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Nur Ahmet KURBAN*

Öz

Halk destanları, ulusların bireysel ve toplumsal varoluşlarında yaşadıkları acı ve tatlı tecrübelerini yansıtan bir aynadır. Geleceğe yönelik özentilerinin de en etkin tasvirleridir. Destanların, bu yönüyle insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olduğu, bilenen bir gerçektir. Ayrıca konularının çeşitliliği, üslubunun akıcılığı ve taşıdıkları mesajların işlevselliği, bu tür eserlerin toplumun her katmanına yayılmasını kolaylaştıran hususlardır. Bu bağlamda Türk boyları zengin bir miras hazinesini elinde bulundurmaktadır. Bu çalışmada diğer Müslüman halklarda olduğu gibi Uygur Türkleri içerisinde de önemli bir yeri olan *Yusuf-Züleyha* destanı inceleme konusu yapılmıştır.

Hız. Yusuf kıssası, bütün ilahî dinlerin ortak değeri niteliğindedir. Dolayısıyla ilahî kitap temelli inanca bağlı her toplumda Hz. Yusuf kıssasına rastlamak mümkündür. İslam'ın ilk dönemlerinden beri Müslüman camianın bir parçası olan Uygur toplumunda da bu konu ile ilgili geniş bir müktesebat oluştuğu görülür. Hatta bu kıssanın dinî bir konu olmaktan ziyade halk edebiyatını ilgilendiren bir destan niteliği kazandığı gözlerden kaçmaz. Bu noktadan hareketle önemine binaen öncelikle Hz. Yusuf kıssasının Uygur halk edebiyatında oluşturduğu literatür bilgisine yer verilecektir. Bu çalışmada örnek olarak Erşidin Tatlık tarafından derlenen ve

Geliş Tarihi/ Date Applied: 21.01.2021

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 25.03.2021

Makalenin Künyesi: Kurban, N. A. (2021). "Uygur Halk Edebiyatında Yusuf-Züleyha Destanı ve Bu Destanın Kur'an Kıssaları Bağlamında Değerlendirilmesi". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 335-358.
DOI: 10.24155/tdk.2021.187

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, nkurban@comu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9459-0931

Uygur halk edebiyatı ile ilgili edebî eserler koleksiyonunda yer alan bir nüsha incelenecektir. Zira aynı ulus içerisinde eserin birçok varyantı mevcuttur. Sonraki aşamada önemine binaen *Kur'an* kıssalarının karakteristik özellikleri hakkında özet düzeyde bilgi verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise tercih edilen nüsha ile ilgili olduğu düşünülen ayetler, *Kur'an* kıssalarının amaçları doğrultusunda karşılaştırmalı olarak tahlil edilecektir. Bunu yaparken temel rivayet tefsir kaynaklarına müracaat edilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Kur'an*, *Yusuf-Züleyha*, kıssa, Uygurlar, halk destanları.

The Epic Yusuf-Zulaikha in Uighur Folk-Literature and the Evolution of It in the Context of Qur'an Narratives

Abstract

Folk epics are a mirror reflecting the bittersweet experiences of nations in their individual and social existence. These are also the most effective depictions of nations' aspirations for the future. It is a well-known fact that epics have a past as old as human history in this respect. In addition, the diversity of their subjects, the fluency of their wording and the functionality of the messages they carry are the factors that facilitate the spread of such works to every class of society. In this context, Turkish tribes hold a rich heritage. In this study, has been studied the epic Yusuf-Zulaikha, which has an important place among Uighur Turks as well as other Muslim peoples.

The story of Yusuf is the common value of all Abrahamic religions. Therefore, in every society that has holy book-based believes, it is possible to come across the story of Yusuf. It is seen that a broad acquis has been formed on this issue in the Uighur society, which has been a part of the Muslim community since the early periods of Islam. In fact, it does not go unnoticed that this story becomes an epic that concerns folk-literature rather than being a religious issue. Starting from this point, first of all, information about the literature formed on the story of Yusuf in Uighur folk-literature will be included. In this study, as an example, a copy compiled by Ershidin Tatlıq and included at the collection of literary works about Uighur folk-literature will be analysed. Because there are many variants of the work within the same nation. In the next step, brief information will be given about the characteristics of the Qur'an narratives due to its importance. In the last part of the study, the verses thought to be related to the preferred copy will be analysed comparatively for the purposes of the Quran narratives. In doing so, basic sources of tafsir bi-al-ma'thur will be consulted.

Keywords: Quran, Yusuf-Zulaikha, narrative, Uighurs, folk epics.

Giriş

Destanlar toplumların özellikle de uzun süre sözlü geleneğe bağlı kılınmış, ağırlık vermiş toplumların hem millî şuur hem de kolektif hafızasını ihtiva eden bir çeşit edebî mirastır. Dahası destanlarda ele alınan konu motifler toplumların geçmişteki ütopyik hayallerinin tasviri olmaktan ziyade halkların geleceğe yönelik arzu ve isteklerinin canlı ifadesidir. Kadim Türk boylarından biri olan Uygurlar, tarih sahnesine çıkışlarından günümüze dek genelde insanlığın, özelde Türk toplumunun görsel, sözlü ve yazılı kültürüne ilişkin çok değerli miraslar bırakmıştır (İnayet, 2004: Önsöz). Evveleminde doğaya bakışları, mutlulukları, hüznüleri, savaş anıları, kahramanlık destanları, dinî değerleri, barışta ve savaşta hissettikleri acı ve tatlı duygularını ilk başta koşuk adı verilen şiirlerle ifade etmeye çalışmışlardır. Bu yönüyle Uygur halk destanları Uygur yazılı edebiyatının çeşitli alanlarına temel oluşturmuştur ve ifade tarzlarına zenginlik katmıştır (Gufur ve Hüseyin, 1988: 82). Uygurlar ana yurtlarından ayrılıp Tarım ve Cungar ovalarına göç ettikten sonra oraların asıl sakinleri olan kardeşleri ile birlikte yazılı edebiyata dair daha büyük eserler ortaya koymuşlardır. Doğal olarak sözlü edebiyata ait yapıtlar, aynı zamanda yazılı kültürün de gelişmesinde etkili olmuştur.

Uygur folklorunun bir türü olan destan edebiyatına ilişkin her eserin, kendi muhitinden bazı izler taşıması olağan bir realitedir. Bu eserlerin Şamanizm, Budizm ve İslamiyet gibi dinlerin kurucu metinlerinden pasajlar taşımakta olduğunu açıkça söylemek mümkündür. *Oğuzname*, *Rüstem-i Destan*, *Kitab-i Cemşit*, *Çiştani İlkbek*, *İki Tekinin Hikâyesi*, *Şehzade ile Şir* ve *Altun Yaruk* gibi eserler Budizm izlerini taşıyorsa da, *Garip-Senem*, *Ferhad ile Şirin*, *Leyli ile Mecnun*, *Yusuf – Ahmet* ve *Yusuf-Züleyha* gibi eserler, İslam kültürü ortamında oluşmuş eserlerdir. Bu destanlar aynı coğrafyayı paylaşan ve aynı inanç kültürünü teneffüs etmiş halkların ortak yaşamlarına dair izler taşır. Uygur halk destanları, olayların mükemmel tasviri, canlı şiirsel özellikleriyle halk sözlü edebiyatının en önemli türlerinden biridir. Meddahlar tarafından icra edip, sıradan kalabalık insan kitleleri tarafından ilgi ile takip edilmesi, Uygur halk destanlarının sürekliliğini sağlayan en önemli faktörlerden biri sayılır. Her ne kadar bazı Uygur kökenli müellifler Uygur halk sözlü edebiyatının kökenlerini Grek ve Pers mitolojisi ile irtibatlandırmış olsalar da bu tür eserler birçok yönden Altay halklarının kendine özgü ifade güzellikleri, çeşitliliği ve orijinallikleri ile dikkat çeker. Uygur edebiyatı özellikle İslam'dan sonra ifade şekilleri ve konuları açısından ciddi bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde kaleme alınan destanlar efsanevi boyutların sınırını aşmış, artık daha gerçekçi bir karaktere bürünmeye başlamıştır. Bu dönem eserlerinde aşk ve vefakâr

olma konusu yaygın olarak ele alınmıştır (Rahman, 1989: 34-38, 53). Hem kaynağı hem de konusu itibarıyla *Yusuf-Züleyha* destanı da bu türden bir eser olarak kabul edilmiştir (Zunun vd., 1982: 298; Ebey, 2005/IX: 98).

Aslında Uygur halk sözlü edebiyatında önemli bir yeri olan *Yusuf-Züleyha* kıssası, bazı yerel imgelere sahip olmakla birlikte Asya halklarının, özellikle de İslam edebiyatının ortak sosyal değerlerini konu edinen bir eserdir. Diğer yandan destanın Arap, Fars ve Türk edebiyatı başta olmak üzere *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an* kaynaklı dinlerin ortak değeri olduğu anlaşılmaktadır. Konu *Tevrat*'ta nispeten ayrıntılı olarak geçmekteyse de *Kur'an-ı Kerim*'de o ayrıntılar yer almaz. *Kur'an-ı Kerim*'in en güzel kıssa olarak nitelendirmesi ve aynı zamanda olay örgüsünün noktalarını kapalı bırakması, ayrıca serbest düşünce alanına sahip tasavvuf edebiyatının bu konuya özel ilgi göstermesi, *Yusuf-Züleyha* olayını konu edinen eserlerin sayılarında hayli artışa sebep olmuştur. Ana tema değişmemekle birlikte içerik bakımından birçok farklılık göze çarpmaktadır. Bu sebeple olsa gerek Türk yurtlarında yaşayan toplumların hemen hemen hepsinde *Yusuf-Züleyha* kıssası destanlaştırılmıştır. Bu toplumlar olayı kendi dillerinde nazım veya nesir şeklinde yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Bilindiği üzere Uygur Türkleri de *Yusuf-Züleyha* kıssasına ilgi duymuşlar, destanlaştırdıkları bu eseri törenlerinde, halk meşreplerinde ve kıssacıların meclislerinde sokak başlarında sözlü olarak geleneksel çalgı aletleri eşliğinde icra etmişler ve bunu gelenekleştirmişlerdir (Tarım, 2007: 1). Daha önceleri nesir şeklinde yazılan nüshaların aksine manzum metinlerde destanın olay örgüsü zamanla geniş miktarda zenginleştirilmiştir. Hikâyeye destan anlatanlar ve meddahlar tarafından destan hüviyeti kazandırılmıştır (Hafız, 1991: 2).

Yusuf-Züleyha destanının Uygur toplumunda yaygın olarak bilinmesinin nedenlerinin başında hakiki sevgi ve vefakârlık duygusu gelmektedir. Hz. Yusuf'un kutsal kitaplarda zikri geçen bir peygamber olması, güçlü inanç, takva, samimiyet ve her şeyden önce insanın kendi nefesine galip gelmesini sağlayan güzel bir ahlaki değere sahip olması, destanın bütün Uygur coğrafyasında sevilip benimsenmesine katkı yapmıştır. Bir başka etken ise olayın ilgi çekici bir üsluba sahip olmasıdır. Bundan ötürü *Yusuf-Züleyha* destanı Müslüman Uygur toplumunda, özellikle tasavvuf merkezli Uygur klasik edebiyatında çok ilgi gören bir eser olmuştur (Metseydi, 2008: 41).

Yukarıda zikredilen özelliklerinin yanı sıra *Yusuf-Züleyha* destanı, 1980'li yıllardan itibaren Uygur halk edebiyatı çalışmalarının derlenmesi kapsamında yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte birçok ayrı nüsha tespit edilmiş, bunlar farklı mecmualar içerisinde veya müstakil çalışmalar şeklinde yayımlanmıştır. Eserin temasının *Kur'an*'dan alındığı kabul edildiğinde tefsir kaynaklarına gidilerek bir karşılaştırma çalışması-

nın yapılması gerekliliği kendiliğinden ortaya çıkar. Kısacası konuyu ana kaynaklarından sayılan *Kur'an* ve sünnet açısından değerlendirme zarureti doğmuştur. Nitekim halk destanlarının uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların hem millî hafızası hem de millî şuurunu ifade eden birer miras olarak kabul edildiğinde konunun ehemmiyeti daha da artacaktır. Zira bütün toplumlarda olduğu gibi Uygurların inançsal değerlerinin edebiyattaki yansımaları aynı zamanda onların düşünce dünyasını yansıtmaktadır (İnayet, 2004: Sunuş).

1. Uygur Kaynaklarına Göre Bir Literatür İncelemesi

Uygur edebiyatı çalışmalarında *Yusuf-Züleyha* destanının şimdiye kadar tespit edilmiş birkaç nüshası mevcuttur. Tabii ki bunların içerisinde en eski nüsha Nasiruddîn Rabguzî'nin nüshasıdır. Destanın birçok nüshasına bu eserin temel teşkil ettiği söylenebilir (Utuk vd., 2006: 106). Ancak Rabguzî'nin eseri sadece nesir türünden bir eser iken, daha sonra telif edilen nüshalarda çok sayıda şiir bulunmaktadır. Modern Uygur dilinde Rabguzî'nin eserinin iki nüshası neşredilmiştir. Birincisi Nimetullah Ebeydulla tarafından *Kasasu'l-enbiya* adıyla mezkûr eserin ilgili bölümünden alınarak neşredilen *Yusuf-Züleyha* nüshasıdır. Bu nüsha *Kasasu'l-enbiya*'nın 1699 yılında istinsah edilen nüshasını temel alır. İkinci nüsha ise Hacı Hoca Abdullah Osman tarafından *Kasasu'l-enbiya*'nın içinde bir bölüm olarak neşredilmiştir. Bu nüshada *Kasasu'l-enbiya*'nın 1895 yılında neşredilen Taşkent nüshası esas alınmıştır (Tarım, 2007: 12). Eserin bu yönüyle XIV. yüzyıl Uygur düzyazı edebiyatının zengin tecrübelerini yansıttığı zikredilmiştir (Gufur ve Hüseyin, 1988: 429).

Rabguzî'ye ait bu iki nüshanın ana teması aynı olmakla birlikte kullanılan dil ve üslup farklıdır. İlk nüsha altı parça şiir (38 mısra), ikinci nüsha dört parça şiir (24 mısra) şiir içermektedir. Önceki nüshada yer alan bazı paragraflar ikinci nüshada bulunmamaktadır (Tarım, 2007: 12). Modern Uygur Türk lehçesinde Rabguzî'nin nüshası dışında *Yusuf-Züleyha* destanının diğer nüshası hakkındaki bazı bilgiler şu şekildedir:

a. Kaşgar nüshası A: Kayıttaki adı: *Hazreti Yusuf* tur. Bu, N. F. Petrovskiy'nin Kaşgar'dan kaçırıp 1909 yılında St. Petersburg'taki Asya müzesine teslim ettiği nüshadır. Bu nüshanın istinsah tarihi ihtilaflıdır. Savut Molla Avutof eserin 1873 veya 1874 tarihinde istinsah edildiğini ifade ederken, Batur Erşidinof 1843-1844 yıllarında istinsah edildiğini ifade eder. Söz konusu nüsha, 2006 yılında Batur Erşidinof'un çabalarıyla Almatı'da *Güzel Kısası Yusuf-Züleyha* adıyla yayımlanmıştır (Tarım, 2007: 14).

b. Kaşgar nüshası B: Kaynaklarda 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan Molla Rahim'in *Yusuf-Züleyha* adında bir eser kaleme

aldığı ifade edilir. Onun 1809 yılında yazdığı anlaşılan bu eseri *Muhabetname* adıyla da bilinir. Eser 72 başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümü 13 alt başlıktan oluşur. Girişten sonraki gelişme bölümü, 56 kısım ve 9 bin mısradan oluşur. Müellif bu eserini Abdurahman Câmî'nin (ö. 1492) *Yusuf u Zelîhâ* adlı eserini taklit ederek yazmış olsa da eser bazı özgün ifadeler içermektedir. Eser birçok yönden Câmî'nin eserinden oldukça farklı bir üslup ve muhtevaya sahiptir. Bu eser 1807 yılında Yarkentli hattat Molla Yunus tarafından istinsah edilmiştir. Eserin 1956 (Hicri 1376) tarihinde Molla Muhammet b. İslam el-Kaşgarî tarafından istinsah edilen nüshası Muhammed Salih Damolla tarafından Molla Yunus'un eseri diye yayına hazırlanmış ve *Bulak dergisi*'ninin 1992 yılı 3. sayısında neşredilmiştir. Daha açık bir ifade ile söyleyecek olursak Muhammed Salih Hacı bu eseri, Molla Yunus'a nispet etmiştir (Hacı, 1992: 3/62).

c. Aksu nüshası: Bu eser, 1931 yılında Aksu'da Hacı Talif b. Abdurahman tarafından istinsah edilmiştir. Müellifi belli değildir. Bu nüsha Erşidin Tatlık tarafından 1984 yılında *Miras* dergisinin 2, 3 ve 4. sayılarında Modern Uygur Türkçesiyle yayımlanmıştır. Eser, 2005 yılında Şincan Halk Neşriyatı ile Milletler Neşriyatı iş birliğiyle yayımlanan büyük hacimli *Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Kamusu*'ne (sonra bu eserden *Kamus* olarak bahsedilecektir) dâhil edilmiştir. Bu nüsha hem nesir hem de şiir üslubuna sahiptir. Muhtevası nesir kısmı hariç 64 parça murabba, 8 parça gazel, 3 parça muhammes olmak üzere toplam 1444 mısradan oluşur (Tarım, 2007: 14). Yerel özellikler taşıması ve toplumun her kesimi tarafından yaygın olarak kabul görmesi nedeniyle biz ileride bu nüsha üzerinde duracağız. Atıflarda *Kamus*'un editörü Abdurahman Ebey olması sebebiyle eserin yayına hazırlayanının künyesiyle değil, editörün künyesi Ebey ile işarette bulunacağız. Nitekim *Kamus*'ta destanı yayına hazırlayanın ismi geçmemektedir.

d. Çolukay Nüshası: Bu nüshayı Gulca Nahiyesi Çolukay kasabasından şair Abdullah Hafız (1875-1956), halk destanları üslubunda nesir ve nazım şeklinde kaleme almıştır. Gulcalı Kerem Osman tarafından muhafaza edilen nüsha, 1985 yılında Eli Eziz'in çalışmaları sonucu Şincan Halk Neşriyatı tarafından neşredilmiştir. Eser 1991 yılında aynı neşriyat tarafından tekrar yayımlanmıştır. Eserin şiir kısmı 2274 mısradan oluşur. Toplam 82 parça şiir bulunmaktadır. Bunlardan 37'si murabba, 30'u muhammes/tahmis, 10'u gazel, 3'ü müseddes, 1'i mesnevi ve 1'i de müstezattır (Tarım, 2007: 15). Bu eser aynı zamanda *Yusuf-Züleyha* kıssasını konu edinen çalışmaların aralıksız olarak devam ettiğini, yeniden yazımın sürdüğünü gösterir. Müellif bu eserde kendi yaşadığı dönemin sosyal sorunlarını, Uygur destan edebiyatının nazım ve nesir üslubunu etkin bir biçimde kullanmak suretiyle en canlı bir şekilde ifade etmiştir (Metseydi, 2008: 55). Ha-

fiz, bu eserini medrese hocaları ve talebeleri için değil, sıradan halk kitlesi için yazdığını ifade etmiştir (Hafız, 1991: 3-4).

e. Turfanyüzü nüshası: Bu nüsha Gulca Nahiyesinin Turfanyüzü kasabasında yaşamış Vahiduddin Bahamov (Halis) (1872-1948) tarafından istinsah edilen nüshadır. Eserin müellifinin Durbek olduğu bilinmektedir. Timurîler döneminde yaşadığı düşünülen müellifin bu eseri, Uygur ağzına dayanan Çağatay Türkçesi ile yazdığı ileri sürülmüştür. *Halis* mahlası ile tanınan müstensih, Doğu Türkistan'ın İli vilayetinin Gulca ilçesi Turfanyüzü mahallesinde 1948 yılında 76 yaşında vefat etmiştir. Başka bir görüşe göre Şah Hakîm Halis, 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında Fergana'da yaşamıştır. Kendisi Vahiduddin Bahamov olarak bilinir (Metseyd, 2008: 53-54). Diğer bir görüşe göre Durbek 14. yüzyılın sonu 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Belh'te yaşamış bir şairdir. Eserindeki bazı ipuçlarına göre onun 1409 yıllarında Çağatay Türkçesiyle *Yusuf-Züleyha* adında bir eser yazdığı düşünülmektedir (Metseydi, 2008: 51; Utku vd., 2006: 118).

Halis tarafından 1360/1941 yılında istinsah edilen bu nüsha önemlidir. Destanın bu nüshasını Kadir Ekber yayına hazırlamış ve Bulak Dergisi'nin 1985 yılı, 15. umumi sayısında neşretmiştir. Aynı zamanda halk içinde sözlü bir şekilde meddahlar ve vaizler tarafından çok kullanılan nüshalardan biridir. Bu aynı zamanda Uygur toplumunun destan literatürü geleneğini en iyi yansıtan, gerçek folklorik özelliğe sahip bir eserdir (Metseydi, 2008: 54-55). Bu nüshanın özelliği ise nesir ile nazım üslubunun beraber kullanılmış olmasıdır. Şekil açısından veciz, dili akıcıdır. Daha çok konuşma dili esas alınmıştır. Müstensih Halis, bu nüshada metnin orijinalindeki şiirlerin sonlarına kendi duygularını yansıtan bazı şiirler de eklemiştir. Müstensih'in bu nüshasını Gulca ilçesinin Turfanyüzü kasabası Kepekyüzü beldesindeki Nizamidin Hafız Hurşidinoğlu muhafaza etmiştir. Eser başından sonuna kadar tamdır. Şu an bu nüsha Şincang İctimai Penler Akademisi Kütüphanesinde Kol yazmalar (El yazmalar) Fondi, 234 numarada kayıtlıdır (Ekber, 1985: 1-2). Destanın yukarıdaki Turfanyüzü nüshası, 44 kısım ve 810 mısradan (19 murabba, 12 muhammes, 8 gazel, 2 müseddes ve 2 parça mesnevi) oluşmaktadır. Nüsha nazım özelliğinin dışında nesir özelliği de taşımaktadır. Araştırmacılarından Mollavutof, Almatı'da araştırmalarda bulunduğu sıralarda *Yusuf-Züleyha* kıssasını konu edinmiş üç farklı eserde Halis mahlasına rastladığını ifade eder. Ona göre her nüsha bir diğerinden farklı muhtevaya sahiptir (Mollavutof, 2009: 1/47-48).

Yusuf-Züleyha kıssasını konu edinen bir diğer eser Hoten vilayetinin Guma ilçesinde bulunmuş, Abdulkadir Sadır tarafından neşre hazırlanıp *Bulak dergisi*'nde 1991 yılı, 4. sayısında neşredilmiştir (Tarım, 2007: 15; Utku vd., 2006: 122-123). Ancak derginin bu makaleden sorumlu editö-

rü konuların ele alınış biçimine dayanarak eserin Sultan Hüseyin Baykara döneminde kaleme alındığını ve eserin Durbek'e ait olduğunu bildirmiştir. (Metseydi, 2008: 51).

Durbek'in eserinin el yazma nüshası ilk defa 1922 yılında bulunduktan sonra üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Şu an bu eser merkezli Taşkent şehrinde 5 ayrı el yazma nüshasının bulunduğu söylenmektedir. Bunların 4'ü Özbekistan Penler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü El yazmalar Fondi 1433, 185/III, 7112 ve 7621 numaralarda mevcuttur. Diğer nüsha ise Özbekistan Penler Akademisi Til Edebiyat Enstitüsüne bağlı Edebiyat Müzesinde 446 numarada kayıtlıdır. (Utuk vd., 2006: 122-123).

Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre 1843-1844 yıllarında Kaşgar'da kopya edilmiş *Hz. Yusuf* adında bir eserin SSSR Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsünün Leningrad bölümü S. Oldenburg, N. Petroskiy koleksiyonunda muhafaza edilmekte olduğundan bahsedilir (İnayet, 2004: IV).

Uygur kaynakları yukarıdakilerle birlikte Hz. Yusuf'u konu edinen Rabguzî nüshası hariç 9 farklı nüshadan bahsederler. Bunlardan bazıları henüz yayımlanmamıştır (Tarım, 2007: 15). Molla Muhammed Timur Kaşgarî'nin 1709 yılında kaleme aldığı düşünülen *Ahlu' l-muhsinîn ve Yusuf-Züleyha* adlı eseri de burada zikredilir (Hoca, 1995: 377).

Yukarıda bahsettiğimiz Petrovski'nin Kaşgar'dan götürdüğü nüsha da müellifi belli olmayan nüshalardan biridir. Bu eser daha sonra Erşidinov'un emekleriyle 2006 yılında Almatı'da yayımlanan *Güzel Kısas Yusuf-Züleyha* adlı mecmuaya dâhil edilmiştir. Bazı araştırmacılar bu eseri Câmî tarafından kaleme alınan *Yusuf-Züleyha* adlı eserin Çağatay Türkçesine yapılan tercümesi olarak kabul eder. Ayrıca Uygur toplumunda Câmî'nin eserinin nesre dayalı nüshası da yaygındır. O eser *Terceme-i Yusuf-Züleyha Camî* adıyla yaygın olarak kullanılmıştır (Metseydi, 2008: 52).

Kaynakçada Abdurahman Ömer editörlüğünde neşredilen *Uygur Halk Destanları 2* adlı bir eser künyesine yer verilmiştir. Bu eser, Şincang Halk Neşriyatı tarafından 1989 yılında Ürümqi'de okuyucularla buluşturulmuş olup, kendi bünyesinde beş ayrı destanı içermektedir. Bunlardan ilki Erşidin Tatlık tarafından hazırlanmış *Yusuf-Züleyha* destanıdır. Bu eserin yer aldığı koleksiyon ve dergi isimleri daha önce zikredilmiştir.

Bu şekilde bir kaynak taraması yaptıktan sonra aşağıda ifade edileceği gibi *Kur'an* kıssalarının temel özellikleri ve ortaya konuluş amaçları üzerinde durmak istiyoruz. Zira bir nevi tefsir olarak kabul edilebilecek olan kısas yorumlarını bir ölçüt üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Burada kıssaların dilini doğru okuyabilmenin yolunu belirlemeye ihtiyaç duyuyoruz.

2. Kur'an Kıssalarının Temel Karakteristikleri

Kur'an ayetlerinin büyük bir bölümü kıssalardan oluşur. Kıssaların amaçları arasında Hz. Peygamber'in ve müminlerin felâket ve sıkıntılara karşı dayanma gücünü arttırmak, onları teselli etmek, dua, sabır ve tevekküle teşvik, Allah'ın peygamberlerine ve seçkin kullarına ihsan ettiği nimetleri hatırlatmak Âdemoğulları'nı şeytandan sakındırmak gibi hususlar bulunur (Şengül, 2002: 500). *Yusuf-Züleyha* kıssası da bu özellikteki kıssalardan biri sayılır (Topaloğlu, 2013; 28). O, *Kur'an*'da müstakil bir surede ele alınan ve en güzel kıssa olarak bilinen, aynı zamanda üzerinde çok sayıda literatürün ortaya çıktığı önemli bir kıssadır. Yalnız *Kur'an*'daki kıssalar olayın tarihlendirilmesi, cereyan ettiği mekânlar ve kahramanların biyografileri hakkında ayrıntılı bilgiler vermez. Hz. Muhammed'in (sav) vefatından sonra problemlerine *Kur'an*'dan çözüm arayan veya *Kur'an*'ı anlamaya çalışan insanlar *Kur'an* kıssalarında kapalı bırakılan bazı hususları zamanla farklı kaynaklardan elde edilen malzemelerle açıklamaya çalışmışlardır. Bunların büyük bir bölümüne literatürde *İsrâiliyât* denmiştir.

Hz. Ya'kûb'un ikinci adı veya lakabı olan *isrâîl* kelimesiyle nispet ismi oluşturan *isrâîliyyât* kelimesi *isrâîliyye* kelimesinin çokluk biçimidir. Büyük oranda Yahudi, kısmen de Hıristiyan kaynaklarından nakledilen “efsane, kıssa, olay veya bilgi” anlamında kullanılır (Hatiboğlu, 2001: 199). Nitekim *Kur'an*'da özet geçen birçok olay, *Tevrat* ve onunla ilgili kaynaklarda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Şu bir tarihî gerçektir ki *isrâîliyyât* terimi ortaya çıkışından bu yana zaman içerisinde izafi anlamlar kazanmış ve ciddi bir tefsir problemi olarak algılanmaya başlanmıştır. Daha geniş kapsamlı olarak ifade edildiğinde bunlar, başta Yahudilik olmak üzere Hristiyanlık, Mecûsîlik gibi diğer dinler ve kültürlerden İslam tefsir ve hadis kaynaklarına giren bilgiler ve haberler diye tanımlanmıştır. *Kur'an* kıssalarının önemli bir kısmının İsrailoğulları ve onların peygamberleriyle ilgili olmasından ötürü, söz konusu kıssaların tefsirinde Yahudi kaynaklarına başvurma ihtiyacı duyulmuş, doğrudan ya da dolaylı olarak bu kaynaklardan nakillerde bulunulmuştur (Öztürk, 2014: 2- 13).

Özellikle ehli kitap kaynaklı bilgilerin İslam kültürüne intikali konusunda her ne kadar Hz. Peygamberden çeşitli rivayetler varit olmuş ise de ulemanın bu konudaki kanaati dinin özüne zarar verilmemesi ilkesinin temel prensip olmasıdır. Bu konudaki tenkitlerin daha çok Ehl-i Sünnet kelimesindeki ulûhiyet ve ismet-i enbiya anlayışına ters düşen rivayetler ekseninde yoğunlaştığı görülür (Öztürk, 2014: 13). Ancak bu bilgilerin hangisinin alınıp hangisinin terk edileceği konusunda belirlenmiş kesin bir kural olmadığından alanda oldukça karışık bir durum söz konusudur. Kısacası tercihlerin ilkeleri normatif değildir.

İbn Teymiyye'nin ifade ettiği gibi hakkında dinin görüş bildirmediği, doğruluğu veya yanlışlığı hakkında elimizde bir delilin bulunmadığı, kendisini tasdik etmemiz gerekmediği gibi yalanlamamız da gerekli olmadığı ve genellikle pek çoğunda hiçbir dinî fayda bulunmadığı isrâliyat kabilinden rivayetlerin kullanımına izin verildiği anlaşılıyor (İbn Teymiyye, 1972: 100). *Yusuf-Züleyha* kıssasını bu bağlamda düşündüğümüzde *Kur'an*'daki şekliyle ilahî maksadın gerçekleştiği görülüyor. Ancak olayın ayrıntısını merak edenler için birtakım yan bilgilere ihtiyaç hasıl olmuş, o yüzden *Kur'an*'ın söylemediği hususlar halk kültürü içinde değerlendirilen ve aynı zamanda dinî değeri olmayan bazı bilgilerle doldurulmuştur. Buna müteakip farklı toplumlarda farklı içeriklere sahip birçok *Yusuf-Züleyha* kıssası ortaya çıkmıştır. Farklı zamanlarda gelen semavî şeriatların da zaman ve mekânın şartları ile uyumlu olarak farklı şekillerde ortaya çıkması, bunların takipçilerinin yararına olması gibi hususlar *Kur'an*'ın da belirttiği gibi dinin ayrıntılarında farklılıkların olabileceğine işaret etmektedir (Zehebî, 8). Dolayısıyla dinin görüş belirtmediği hususların zamanın şartları içerisinde farklılık arz etmesi normal bir durumdur. Karşılaşılan problemlerin çözümleri de yine aynı ortam içerisinde üretilmiştir.

Bütün bunlarla birlikte bazı araştırmacılarca *Kur'an* kıssalarının günümüz sosyo-kültürel koşulları açısından yeniden ele alınıp irdelenmesi lüzumlu görülmektedir. Bu vesile ile kıssalar hatırdaki kalıcı, daha anlaşılır, daha etkili, bizzat olmuş ve benzerleri her an olabilecek canlı bir buyruğa dönüştürülmektedir (Kara, 2014: 70). Bu gibi yaklaşımlar kıssaların yorumunda kaygan bir zemin oluşturmaktadır. Aşağıda Hz. Yusuf kıssasının Uygur toplumunda en yaygın olan nüshasını *Kur'an*'da anlatılan ana tema çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

3. Yusuf-Züleyha Destanının Kur'an Kıssaları Bağlamında Değerlendirilmesi

Daha önceden de ifade ettiğimiz gibi *Yusuf-Züleyha* destanının temelî *Tevrât* ve *Kur'an*'a dayanmaktadır. Ayrıca nebevî açıklamalar ve din adamları tarafından yapılan yorumları da konu için bazı açıklayıcı bilgiler içermektedir. Bu sebeple destan incelenirken başta *Kur'an-ı Kerim* olmak üzere muteber tefsir kaynaklarına da müracaat edilecektir. Ancak konunun hacmini zorlamasından ötürü İslam dışı kaynaklara yer verilmeyecektir.

İncelemeye konu ettiğimiz *Yusuf-Züleyha* isimli eserde hikâye şöyle başlar: Hz. Ya'kûb'un avlusunda bir ağaç vardır. Karısı her erkek çocuk doğduğunda o ağaçta bir dal filizlenir ve bu dal çocuk ile beraber büyümektedir (Ebey, 2005: 98). İnceleme sonucunda *Kur'an* ve tefsir kaynaklarda bu olaya işaret eden herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Yusuf yedi yaşına geldiğinde bir rüya görür. Rüyasında kardeşleri ile sahraya eğlenmeye çıkar. Herkes ellerindeki değneklerini toprağa diker. Herkesin değneği çok yavaş yeşerir. Fakat Yusuf'un değneği ise çok çabuk yeşerir, büyür ve çok hoş bir ağaç olur. Gölgesi diğer ağaçlara kadar ulaşır. Bol meyveleri olur. Kardeşleri onun meyvesinden yer. Orada bulunan diğer insanlar da yerler. Hatta meyveler artar. Yusuf rüyasında gördüğü bu olay üzerine birden uyanır ve gördüğü bu rüyayı babasına anlatır (Ebey, 2005: 98). Ne *Kur'an*'da ne de diğer İslami kaynaklarda bu rüyadan bahsedilir. Destana göre Yusuf bu rüyadan sonra bir rüya daha görür. Söz konusu rüya *Kur'an-ı Kerim*'de anlatılan rüya ile örtüşür (Bakar, 2/4).

Yusuf'un ablası da rüyasında 10 kurdun Yusuf'u ısırarak kendisinden uzaklaştırdığını görür. Onun bu rüyayı babasına söylemesiyle babası baygınlık geçirir (Ebey, 2005: 105). İslami kaynaklarda onun bir ablasının varlığından bahsedilmez.

Kardeşleri Yusuf'u babasının yanından uzaklaştırdıktan sonra onu devesinden indirir, bir ağabeyi onu boğazlamak ister. O esnada gökten bir kuş seslenir ve yapmaya niyetlendikleri günaha karşı onları uyarır. Onlar bu sese aldırış etmez, Yusuf'a işkence etmeye devam ederler. Yusuf bu esnada çok susamıştır ve onlardan su ister. Buna karşın onlar Yusuf ile alay ederek kendisini öldürmek istediklerini ve bu durumda onun su istemesinin maskaralık bir durum olduğunu söylerler. Bu sırada onların yanlarındaki bir ağacın dalından bir ses gelir. Allah'ın kahr u gazabından korkmalarını, insanlardan hayâ etmelerini öğütler. Küçük peygambere dokunmamalarını, yoksa cehennem azabına duçar olacaklarını söyler. Onlar bu uyarıya aldırış etmezler. Ağaç tekrardan seslenir ve kendi gölgesinde Yusuf'u öldürecek olurlarsa onları yutacağını söyler. Yusuf kardeşlerine yalvarır kimden yardım istese ondan bir tokat gelir. Bu durumda Yusuf feryatlarını birkaç mısra şiir ile ifade eder. Bu durum karşısında yedi kat göğün kapısı açılır, melekler bu durumu görür ve çok etkilendikleri bu olay karşısında Allah'a münacatta bulunurlar. O anda Yüce Allah meleklere seslenir ve şöyle der: "Ey melekler! Yusuf benim dostum. Ben onu kendi katımda korurum, görün bakalım." (Ebey, 2005: 109).

Yusuf bu esnada ağabeyi Yahûzâ'nın (Bazı kaynaklarda Yahûda olarak geçer) yardımından umudunu kesip kahkaha ile gülmeye başlar. Yahûza, Yusuf'a böyle bir durumda niçin güldüğünü sorar. Bu durum karşısında Yusuf kardeşine birkaç mısra şiir ile Allah'ın iradesini hesaba katmadan ona, yani büyük kardeşine güvenmesinin yanlış bir davranış olduğunu ifade eder. Kardeşi Yahûzâ duygulanır, ona acır ve kardeşlerinin onu öldürmesine asla izin vermeyeceğini söyler. Yahûzâ, Yusuf'u öldürmek isteyen kardeşlerine bu işten vazgeçmelerini, uygun görürlerse kuyuya atmalarını

söyler ve onları ikna eder. Hatta kuyuya atmalarına izin vermez ve kendisi bizzat Yusuf ile birlikte iner. Yusuf bu durumu birkaç mısra şiir ile ifade eder (Ebey, 2005: 109). Tefsir kaynaklarında onlara bu fikri verenin Şemûn olduğunu söyleyen görüşler de vardır (İbn Kesir, 2004/8: 17). Bir başka görüşe göre onlara bu fikri verenin Rûbîl olduğu ifade edilir. Kimine göre, görüşüne itibar edilen bu kişi Hz. Ya'kûb'un en büyük oğludur, kimine göre ise Hz. Yusuf'un teyzesinin oğludur (Taberî, 1999/7:153; İbn Kesir, 8/18). Müfessir İbn Kesir'in ifadesine göre aslında onların Yusuf'u öldürmeye güçleri yetmiyordu. Zira Allah onun hakkında mutlaka yerine getirilmesi ve tamamlanması gereken bir iş murat etmişti ki o da ona vah-yetmesi ve peygamberlik vermesi, onu Mısır ülkesine yerleştirmesi ve orada kendisine yetki vermesi idi. Allah, Rûbîl'in telkinleriyle onları yapmak istedikleri işten caydırdı (İbn Kesir, 2004/8: 17).

Yusuf'un kardeşleri onu bağlayıp kuyuya atarlar. Bu esnada Cenab-ı Hak hemen Cebrail'i gönderir. Yusuf'un taşa çarpmasını engellemesini emreder. Onu yavaşça kuyuya indirmesini ve Lut kavmini helak eden taşı ona kuyuda taht yapmasını bildirir. Yusuf kuyuda gördüğü manzara karşısında yine birkaç beyit ile duygularını ifade eder. İçine düştüğü bu durum karşısında Allah'a yakarır. Kuyuda çok yılan vardır. Onlar Yusuf'a saldırmaya çalışır. Bu durum karşısında Cebrail onlara şiddetle bağırır. Onların hepsi yerin altına girerler. Fakat Def-i Maran adında bir tanesi uzun yıllardan beri Yusuf'un cemalini murat edip beklemektedir. O gelir ve Yusuf'u selamlar. Yusuf da onun selamına selamla cevap verir. Ardından yılan asıl suretinde kuyudan uçarak ayrılır. Rivayetlere göre aslında bu yılan bir melek imiş. Allah'ın emri ile görevli olarak bir yere giderken zina suçu işleyen bir kişiye bakmış, o günahkâr kişinin de ona gözü ilişmiş. Günahkâr kişinin ona bakması sebebiyle meleğin sureti yılan suretine girmiş ve bu çukura hapsolmüştür. Bu aynı zamanda yılanın duasının kabul olduğu bir gündür (Ebey, 2005: 110-111). Görüldüğü üzere konu oldukça mitolojik bir üslupla tanzim edilmiştir. Müellif, bu kıssa bağlamında dinleyicilerine vermek istediği mesajın muhatap zihnindeki etkisini pekiştirmek amacıyla akıcı bir dil kullanımının yanı sıra efsanevi anlatım özelliklerini başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Aynı senaryonun destan boyunca devam ettiğini söylemek mümkündür.

Bir başka rivayete göre Hz. Şuayb peygamber zamanında bir kişi yaşamış, Hz. Yusuf'un çok güzel biri olduğunu duymuş, hayrete kapılmış, Yüce Allah'tan kendisine Hz. Yusuf'un cemalini görebilecek bir ömür vermesini ve onun cemalini görmeyi nasip etmesini dilemiştir. Allah duasını kabul etmiş, akabinde onun Şeddad tarafından kazılan kuyuya inip kulluğa devam etmesini emretmiş ve 1200 yıl sonra Yusuf'u orada göreceğini ifade etmiştir.

O kişi bu kuyuya gelip yerleşmiş, Allah onun için kuyuda bir tane nar ağacı yaratmıştır. O, orada her gün o nardan bir tane yemek suretiyle ibadete devam etmiştir. Yusuf’u kardeşleri kuyuya attıktan sonra o kişi bulunduğu yerden Yusuf’un yanına gelmiş ve ona selam vermiş. Yusuf onun kim olduğunu, o kişi de Yusuf’a kendisini buraya kimin attığını sormuş ve kendisi hakkında şoyle demiştir: “Ben ise kendi isteğim ile bu kuyuya indim.”, Yusuf ağabeylerinin onu buraya attığını söyleyip halinden yakınınca o kişi Yusuf’a: “Ey Yusuf! Sen bu işi kardeşlerinden bilme. Onlar sebeptir. Ben senin cemalini müşahede edebilmeyi Yüce Allah’tan diledim. Allah senin bu kuyuya düşeceğini bildiğinden 1200 yıl önce beni buraya gönderdi. Bu takdir ezelidir. şimdi ben senin cemalini gördüm. lsem de gam yemem.” demiş ve oracıkta vefat etmiştir (Ebey, 2005: 111-112). Görüldüğü üzere pasajda müellif, dünyada her şeyin ilahî kader çerçevesinde gerçekleşmekte olduğuna vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda başına gelen musibetlere karşı yenik düşmek üzere olan Hz. Yusuf’u teselli etmekle birlikte Hz. Muhammed ve onun metini hayatın zorluklarına karşı sabırlı olmaya davet etmektedir.

Destanda kardeşler, Hz. Yusuf’u kurt yediğini babalarına söyleyince babaları Kenan diyarının kurtlarını huzuruna çağırır ve Yusuf’u niçin yediklerini sorar. Kurtlar dile gelir ve hep bir ağızdan Yusuf’u görmediklerini, yemediklerini, ayrıca Peygamber neslinden birilerini yemenin kendilerine haram olduğunu söylerler. Bu durum zerine Hz. Ya’kûb’un oğulları Yusuf’u yiyen kurdu bulup getirmek üzere babalarının huzurundan ayrılırlar. olde bir kurdu yakalar, onun dişlerini söker ve kan revan içindeki kurdu babalarının huzuruna getirirler. Ona, Yusuf’u yiyen kurdun bu olduğunu söylerler. Bunun zerin Allah’ın izniyle kurt dile gelir. Kendisinin Yusuf’u yemediğini söyler. Ya’kb ona oğlunun durumunu sorduğunda kurt, durumundan haberdar olduğunu ancak söylemesinin gammazlık sayılacağından bu konuda konuşmaktan çekindiğini, çekiştirme suçundan cehennemde yanma korkusu taşıdığından bu konuda konuşamayacağını ifade eder (Ebey, 2005: 115). Burada müellif yine hiçbir suçun gizli kalmayacağını ve dinde başkalarını gammazlamanın ne kadar ağır bir suç olduğunu etkili bir biçimde ortaya koymuştur. Olayın tasviri aynıyla *Kur’an* ve hadis kaynaklarında yer almamakla birlikte vaka için tercih edilen yolun yasaklanan bir yöntem olmadığı da gayet açıktır. Nihayette bu bir edebî eseridir. Burada tarihî gerçeklik aramak doğru olmadığını düşünüyoruz.

Diğer yandan destanda Malik Digur adında bir tüccardan söz edilir. O, Hz. Yusuf’un kuyuya atılma hadisesinden 40 yıl önce bir rüya görür. Rüyasında melek gibi bir yiğidin gelip dizleri üzerine oturduğunu, onun yüzü suyu hürmetine bütün hazinelerinin değerli eşyalarla dolup taştığını görür. O, uykusundan uyanır uyanmaz bir khine gider ve ondan gördüğü

rüyanın yorumunu ister. Kâhin, Digur'a Kenan diyarına gideceğini ve oradan bir köle satın alacağını, bu kölenin şan şerefi ile dünya ve ahiretinin iyi olacağını, evlatlarının da mutlu olacağını söyler. Dolayısıyla o her sene Mısır'dan Kenan diyarına gidip gelir. Destanda ifade edilen Yusuf'u kuyudan kurtaracak olan kervanbaşı bu kişidir (Ebey, 2005: 116). Yalnız burada İslam kaynaklarında bu olayı teyit edecek bir bilgiye rastlayamadığımızı itiraf etmek durumundayız.

Yusuf köle tüccarının devesi üzerinde annesi Rahile'nin mezarının bulunduğu beldeden geçer ve oracıkta kendisini yere atar. Mezara yüzünü sürüp feryat eder (Ebey, 2005: 119-120). Fakat Yusuf suresi 99. ayetin mealinde geçen "... *Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde; Yûsuf ana babasını bağrına bastı ve 'Allah'ın iradesi ile güven içinde Mısır'a girin' dedi.*" şeklindeki ifade bağlamında İslam kaynaklarında Hz. Yusuf'un annesi hakkında çok farklı bilgiler zikretmiştir. Süddî (ö. 127/745) ve Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) rivayet edilen bir bilgiye göre Hz. Yusuf'un Mısır'da hazinenin başında bulunduğu esnada yanına aldığı babasıyla bağrına bastığı kadın, annesi değil teyzesidir. Annesi, daha önce ölmüştür. İbn İshak (ö. 151/768) ve İbn Cerir (ö. 310/923) ise bu sıralarda ana ve babasının yaşamakta olduklarını söylerler. Zira İbn Cerir'e göre Hz. Yusuf'un annesinin öldüğüne dair bir delil yoktur. *Kur'an*'ın zahiri annesinin yaşadığına delalet etmektedir (Taberî, 1999: 7/302-303).

Daha sonra Yusuf'un devede olmadığını fark eden kervanbaşı, onu aramak için bir kölesini gönderir. Köle onu bir mezarlıkta bulur ve yüzüne bir tokat vurur. Bu tokat ile Yusuf şuurunu kaybeder, kendine gelince Allah'a münacatta bulunur. Yusuf'un acıklı yakarışı üzerine hava kararır, güneş tutulur, yeryüzüne karanlık çöker ve etrafı korku sarar. İnsanlar birbirini göremez hâle gelir, ortalık karışır. Bu durumun sebebini anlayan köle sahibi Digur, kölesinin Yusuf'tan özür dilemesini sağlar. Ondan havanın düzelmesi için dua etmesini ister. Yusuf dua eder ve hava düzelir. Bu durum karşısında Yusuf, efendisinden büyük ikram ve saygı görür. Eli ayağı çözülür. Havada bir bulut sürekli Yusuf'a gölge olur. İki günlük mesafe bir günde kat edilir (Ebey, 2005: 119-121). Aslında hava şartlarında oluşan bu tür hâller Doğu Türkistan'ın kurak olan Taklamakan ovasında çok yaşanan bir durumdur. Müellif burada yerel dil ve yerel imajları esere başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Bir peygambere karşı nasıl davranılması gerektiği ve peygamberin kerametleri oldukça canlı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Diğer yandan Batı ülkesi diye isimlendirilen bir ülkede padişahın çok güzel bir kızı vardır: Adı, Züleyha'dır. O, rüyasında güneş yüzü, yakışıklı bir yiğit görür. Züleyha'nın rüyasında gördüğü bu yiğit Yusuf'tur ve ona âşık olur. Bu rüyadan sonra Yusuf'un aşkıyla yanıp tutuşur, yemekten kesilir. Hastalanır.

Kendini kaybeder. Bu durumdan haberdar olan babası çok üzülür. Hastalığına çare arar. Müneccimler ve falcılar fal açarlar. Ama işin aslını açıklayamazlar. Böyle fena hâldeki Züleyha yine rüyasında Yusuf'u görür. Bu rüyadan sonra daha da kötüleşir. Kızının giderek kötüleşen durumunu gören babası, Malik Rehan'a bir mektup yazar. Züleyha'nın babası Malik Rehan'ı kızının âşık olduğu Yusuf zanneder. Mektubunda kızını kendileri ile evlendirmek istediğini belirtir. Mektubu okuyup durumu öğrenen padişah Malik Rehan çok sevinir ve Züleyha'yı istemek için elçi gönderir. Züleyha'nın babası da bulunduğu memleketin padişahıdır (Ebey, 2005: 121-125). Destandan anladığımız kadarıyla Züleyha'nın Mısır'a gelişi serüveni böyle başlar.

Züleyha, Mısır'a gelir ve padişah Malik Rehan'ı görür ve Yusuf'un bu olmadığını anlar. Üzüntüden kendini kaybeder. Buna rağmen babası tarafından planlandığı gibi düğün yapılır. Züleyha, Malik Rehan ile evlendirilir. Ancak gerdek gecesi Züleyha, Allah'a dua eder ve duasında kendisini Yusuf'a kavuşturmasını diler. Allah onun duasını kabul eder. Züleyha ile Malik arasında bir perde oluşur. Malik başka bir cariye ile birlikte olur. Züleyha'ya dokunmaz (Ebey, 2005: 126).

Öte yandan Digur, Yusuf ile Mısır yolundadır. Kervan henüz şehre ulaşmamışken Yusuf'un eşsiz güzelliği ve şöhreti Mısır'da bütün halk içine yayılır. Herkes Kenan diyarından gelecek olan bu köleyi görmeye şehrin dışına çıkar. Bu durum karşısında Digur, Yusuf'u güzel giydiren ve yüzüne nikap takarak şehre getirir (Ebey, 2005: 126).

Yusuf'un namını duyan padişah Rehan, Digur'a Kenan diyarından getirdiği kölesini pazara getirmesini, insanların onu görmesini, eğer satacaksa değerini bildirmesini talep ederek bir elçi gönderir. Digur onu süsleyip pazara getirir. Yusuf'un namını duyan Züleyha da padişah ile birlikte köle pazarına onu görmeye gelir. Onu görür görmez rüyasında gördüğü yiğidin bu olduğunu anlar. Yalnız Yusuf'un değeri onun ağırlığına altındır. Mısır kralı Yusuf'u köle olarak satın almak ister. Fakat hazinesindeki değerli mallar onun değerini karşılamaya yetişmez. Terazide hep Yusuf'un bulunduğu taraf ağır basar. Bu durumda Hz. Yusuf kâğıt kalem ister. Kâğıda kelime-i tevhid'i yazar ve onu terazinin mal konulan kısmına koyar. Bu sefer kâğıdın konulduğu taraf ağır basmaya başlar ve bu şekilde Mısır kralı Yusuf'u satın alma imkânına kavuşmuş olur (Ebey, 2005: 127-130). Böylece Yusuf'un saray hayatı başlar.

İslam kaynaklarında geçen bazı görüşlere göre Yusuf'u satın alan kral Müslüman'dır (Taberî, 1999/7: 165; İbn Kesir, 2004/8: 24). Mısır'da onu satın alan kişi Mısır'ın azizi, yani kralın veziridir. Sahabeden İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) dayandırılan bir rivayete göre Mısır kralının adı Kıtfir'dir. İbn İshak'a göre ise, Yusuf'u satın alan kişi Itfir b. Rühayb olup, Mısır

hazinelerinden sorumlu bir görevlidir. Mısır kralı ise, Reyyan b. Velid isminde Amalika'dan biridir. Kralın karısının ismi Râil Binti Raâ'il'dir. Başkaları ise isminin Zeliha (veya Züleyha) olduğunu söylerler. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre; Hz. Yüsus'u Mısır'da satın alan/satan, Malik İbn Za'r b. Büeyb b. Afakan b. Medyan b. İbrahim'dir. Yalnız rivayeti nakleden Taberî'nin "En doğrusunu Allah bilir" ibaresiyle, bu konudaki görüşlerin gerçeği yansıtmama ihtimaline dikkat çektiği anlaşılmaktadır (Taberî, 1999/7: 172; İbn Keasir, 2004/8: 24-25). Dolayısıyla destanda kullanılan bazı isimlerin ilk etapta bizim zihnimizdeki isimler ile aynı olmadığını duymak farklı hisler uyandırabilir. Oysa bu konuda İslam kaynaklarındaki bilgiler de oldukça karışıktır.

Zamanın geçmesiyle Yusuf bulunduğu sarayda Kenan'dan gelen bir tüccar ile tanışır. Babası Ya'kûb'u tanıyan bu kişiden babası hakkında bilgi alır. Babasına kendisinin Mısır'da olduğunu, babasının özlemi ile yanıp tutuştuğunu bildiren bir mektup yazar ve bu tüccardan mektubu babasına ulaştırmasını ister. Bu tüccar Yusuf'un haberini Hz. Ya'kûb'a ulaştırır. Ancak Yusuf'un kardeşlerinin onu öldürmeye kalkışmasıyla mektubu Ya'kûb'a veremeden kaçmak zorunda kalır (Ebey, 2005: 134-137).

Destanda Züleyha'nın Yusuf'tan murat alma isteği ve buna bağlı olarak cereyan eden olaylar makuldür ve toplumun idrak düzeyine uygun bir şekilde dramatize edilmiştir. Kadın Yusuf'tan istediğini elde edemeyince eline bıçağı alır ve kendini öldürmek ister. Bu esnada Yusuf kadının elinden bıçağı çekerken eli onun eline hafifçe değeri ve bir elektriklenme hâli yaşanır. Züleyha ona yalvarmaya devam eder. Yusuf yerden başını kaldırıp ona bakar. Bu bakışla onda Züleyha'ya karşı bir sevgi uyanır. Ardından Yusuf'ta da kadına meyletmeye yönelik bir süreç yaşanır. Yusuf suresi 24. ayette geçen "*Rabbin'den bir işaret görmeseydi Yusuf da onu isteyecekti.*" ifadesi aslında kıssanın bu bölümüyle alakalıdır. İslam kaynakları burada Yusuf'un gördüğü *işaret* konusunda birbirinden farklı bilgiler sunmaktadır. Destanda bu olay şöyle gelişir:

Yusuf da kadına yönelmeye hazırlanmışken gaipten "Ey Yusuf! Rabbin hazırdır." diye bir ses gelir. Yusuf bu sese aldırış etmez. Elbisesini çıkarmaya çalışırken ikinci defa "Ey Yusuf! Bu zinadır. Günahdan uzak dur." diye bir ses gelir. Yusuf bu sese de kulak asmadan hazırlanmaya devam eder. Üçüncüsünde "Ey Yusuf! Eğer bu günahdan uzak durmazsan, ileride sana verilecek peygamberlik payesinden mahrum olursun." diye bir ses gelir. Bu ses karşısında Yusuf tereddüde düşer. Fakat karşısında Züleyha'nın artarak devam eden cilvesine yenik düşer ve hazırlanmaya devam eder. Bu esnada "Allah'tan kork, kendini azaba atma." diye bir ses daha gelir. Ona yapılan uyarılar devam eder. Fakat Yusuf bu uyarılara aldırış etmez. Yedin-

cide Allah, Cebrail'i gönderir. O, Hz. Yusuf'a babasının suretinde gözüdür ve "Ey Yusuf! Sen peygamber evladı olduğun hâlde böyle günah bir işi yapmaya nasıl cüret gösterdin?" diye seslenir. Bu uyarı karşısında Yusuf niyetinden vazgeçer. Girdiği yolun yanlış olduğunu anlar ve geriye dönüp kaçır (Ebey, 2005: 140-141). Buna benzer rivayetler tefsir kaynaklarında sıkça tekrar eder (İbn Kesir, 2004/30-31; Taberî, 1999/7: 181-183).

Destanda anlatıldığına göre kral Yusuf'u hesaba çekerken Cebrail gelir ve ona, kral Rehan'ın başka hanımından olan, hem de olay esnasında evde bulunan 40 günlük bebeğinin şahitliğini istemesini bildirir. Bu şekilde Allah kendi kudretini Yusuf'un görmesini istemiştir. Yusuf bu emri uygular ve çocuk da şahitlik eder (Ebey, 2005: 142). Bu hususta İslam kaynaklarında çeşitli rivayetler vardır. Kimine göre şahitlik eden kadının amcasının oğlu, kimine göre ise şahitlik eden, sakallı bir adamdır. Hatta yırtılmış gömleğin şahitlik ettiğini söyleyenler de olmuştur (Taberî, 1999/7: 191-194). Ancak son iki görüşün kabul edilmesi birçok açıdan sorunludur. Burada mesele onun kim olduğunun tespit edilmesi olmadığından ayrıntıya girilmemiştir. Yine de destanda ortaya konulan görüşün Müslümanlar içerisinde yaygın olan bir görüş olduğunu belirtmek gerekir.

Yukarıdaki hadiseden sonra saraydaki başka kadınlar da ondan yararlanmak istemektedir. Yusuf onların taleplerini de geri çevirince, onu Züleyha'ya şikâyet ederler ve ondan Yusuf'un zindana atılmasını isterler. Züleyha onların görüşlerini doğru bulur. Yusuf'u Malik Rehan'a şikâyet eder ve onun zindana atılmasını sağlar (Ebey, 2005: 145). Bu ayrıntıya tefsir kaynaklarında rastlanmamıştır. Destanda geçen ama kaynaklarda tespit edilemeyen bir pasaj şöyledir: Züleyha, Yusuf'u zindana attırdıktan sonra görevlilere iniltisini mutlaka duyacak şekilde onu her gün iki defa şiddetli bir şekilde dövmelelerini emreder. Onlar Züleyha'nın emrini kabul ederler, fakat günahsız yere Yusuf'a vurmamak istemezler. Aksine Yusuf'tan Züleyha duyacak şekilde günde iki defa inlemesini isterler. Yusuf da öyle yapar. Bir müddet sonra Züleyha'nın Yusuf'un sabrına karşı gönlü yumuşar ve tövbe kâr olur. Allah'a yalvarır ve muradının gerçekleşmesini Allah'tan istemeye başlar. Allah da onun duasını kabul eder, ona sabır verir. Kadın kendi inancına göre ibadete koyulur (Ebey, 2005: 146-147). Yusuf'un hapis hayatını tasvir eden bu yöntem, sözlü kıssa anlatımında olayın daha acıklı bir şekilde ifade edilmesine katkı sağlamaktadır. Dinleyicide büyük ilgi uyandırmaktadır. Kıssanın ibret almaya yönelik boyutları kuvvet kazanmaktadır.

Mısır kralının rüyası *Kur'an*'da geçer. Fakat destanda saki zindandaki Yusuf'a gider ve kralın gördüğü rüyayı kendisinin gördüğünü ifade edip onun tabirini sorar. Ancak Yusuf, bu rüyanın sakinin rüyası değil padişahın rüyası olduğunu söyler. Sakiye rüyanın yorumunu söylemez. Bizzat

padişaha kendisinin söylemek istediğini ifade eder (Ebey, 2005: 153-154). Tefsir kaynaklarında geçen bazı rivayetlere göre Yusuf zindanda kendisinin rüya yorumunu bildiğini söyler. Orada bulunan saki ile fırıncı kendileri rüya görmedikleri hâlde Yusuf'u denemek için mezkûr kıssayı anlatırlar. Bazılarına göre bu iki gencin rüya görmesi gerçekte vaki olmuş bir durumdur. Yusuf onu yorumlamıştır (Taberî, 1999/7: 212-213).

Yusuf padişahın rüyasını yorumlayınca padişah ona bu zorlu yıllardan başarı ile geçebilmenin yolu olup olmadığını sorar. Yusuf bunun çaresi olduğunu söyler. Kendisi doğrudan görev talebinde bulunmaz. Padişah kendiliğinden bulunduğu makamı Yusuf'a devreder. Tacını ona giydirir ve onu tahta oturtur (Ebey 2005: 156). Fakat destanın bu bölümü sorundur. Zira *Kur'an*'da Hz. Yusuf'un kralın kendisini ülkenin hazinelerinin başına tayin etmesini istediği, zira kendisinin hazineye daha iyi sahip çıkacağı ve bu işi çok iyi bildiğini söylediği anlatılır (Yusuf, 12/55). Ayrıca burada padişahlık değil bir vezirlik söz konusudur. Zannımızca bu, bir istinsah hatası olabileceği gibi kıssacıların Hz. Yusuf'u daha mütevazı bir kişilik olarak takdim etme kaygısından dolayı ortaya çıkan bir durum da olabilir.

Kıtlık yıllarında bütün Mısır halkı Yusuf'a köle olarak kendilerini vermek üzere ondan gıda almışlardır. Bolluk başladığında halk Yusuf'tan kendilerini azat etmelerini isterler. Yusuf da onlardan Allah'a inanmalarını ister ve kendisinin peygamber olduğunu kabul etmeleri karşılığında onları azat edeceğini ifade eder. Onlar Yusuf'un istediği şekilde Müslüman olurlar ve Yusuf da onları azat eder (Ebey, 2005: 158-159). Müfessirlerden İbn Kesir konu ile ilgili farklı rivayetleri zikrettikten sonra "Bunların sıhhatini en iyi Allah bilir. Bunlar doğrulanmadığı gibi yalanlanmayan isrâilîyât cinsinden haberlerdir." (İbn Kesir, 2004/8:54) demek suretiyle kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu konuda tefsir kaynaklarında geçen rivayetlerin de ihtilafli bilgiler içerdiği anlaşılmaktadır.

Kur'an'da anlatılan kıssanın siyakından Hz. Yusuf'un, kardeşi Bün-yamin'in yüküne altın kabı koydurduğu anlaşılıyor. Kardeşleri daha sonra yine erzak almaya geldiğinde onları saraya davet eder. Onların önüne bir altın tas getirir. Bu, aynı zamanda dile gelip kişinin geçmişteki iyilik ve kötülüklerini söyleyebilen bir taktır. Yusuf, bu tası konuşTURUR. Tas kardeşlerin daha önce yaptıkları bütün kötülükleri bir bir anlatır (Ebey, 2005: 181). Aynı bilgi Taberî'nin tefsirinde de geçer (Taberî, 1999/7: 159). Kardeşleri onun Yusuf olduğunu anlarlar. Günahlarına tövbe ederler. Allah hakkı için ondan affetmesini isterler. Yusuf ağabeyleri yüzünden başına gelen musibetleri birkaç beyit ile acıklı bir şekilde dile getirir. Bu durum karşısında kardeşleri idam edileceklerini düşünürler. Bir şey diyebilecek yüzleri olmadığını ifade ederler. Bu esnada Malik Rehan saraya gelir Yusuf'tan

ağabeylerini affetmesini rica eder. Züleyha da aynı temennide bulunur. Yusuf hiç onları affetmeyi düşünmez. O esnada Cebrail gelir ve Allah'ın emrine binaen onları affetmesini söyler. Babasının gözlerinin açılması için de gömleğini göndermesini öğütler (Ebey, 2005: 182-183). Bu gömleğin körlüğü iyileştirme özelliği vardır. Yusuf, bu iş için kardeşlerini değil, Beşir adında bir hizmetçisini göndermeye karar verir. Beşir'in annesinin de oğlunun özlemi ile çok ağlamaktan gözleri kör olmuştur. Beşir, Ya'kûb'u ararken ilk olarak kör annesi ile karşılaşır. Bu gömlek ile onun gözünü açar (Ebey, 2005: 185). Tefsir kaynaklarına göre Ya'kûb'a müjdecî (beşir) gele- ne kadar rüzgâr Yusuf'un kokusunu Hz. Ya'kûb'a getirmek için Allah'tan izin istemiştir. Rüzgâra izin verilmiş, rüzgâr da onun kokusunu gecesi gündüyle sekiz günlük mesafeden Hz. Ya'kûb'a getirmiştir (Taberî, 1999/7: 293; İbn Kesir, 2004/8: 70). İbn Abbas ve Dahhak ayetteki müjdecîyi (beşir); ulak, haberci olarak tefsir etmiştir. Bazı tefsirciler haber getirenin Hz. Ya'kûb'un oğlu Yahûzâ olduğunu söylerler. Süddî'ye göre sahte kana bulanmış gömleği getiren Yahûzâ olduğu için, bu sefer de gömleği getiren odur. Zira Yahûzâ önceki suçunu bununla gidermek istemiştir (Taberî, 1999/7: 297-298; İbn Kesir, 2004/8: 70-71). Ayette müjdecîyi getiren *beşir* (müjdecî) kelimesi ile ifade edilir. Destanda ise bu kelime özel isim olarak kabul edilmiştir (Yusuf, 12/96).

Bilindiği üzere Yusuf daha sonra babası ile birlikte bütün ailesini Mısır'a getirmek üzere kardeşlerini gönderir (Ebey, 2005: 186). Destanda ifade edildiğine göre Hz. Ya'kûb, Mısır'a geldikten sonra kırk yıl yaşamıştır. Onunla birlikte Mısır halkı da gayet huzurlu bir hayat sürmüşlerdir. Böyle günlerden birinde Cebrail gelir ve ona ömrünün sona erdiğini, Kenan'a dönmesi gerektiğini söyler. Ya'kûb, oğlu Yusuf ile vedalaşarak Kenan'a döner. Şam ve Kenan halkı ona çok sevgi gösterir. Ya'kûb, Kenan'a geldikten birkaç gün sonra vefat eder. Dedesi İbrahim, İsmail ve İshak'ın yanına defnedilir (Ebey, 2005: 189). Olaylar tabii bir şekilde cereyan eder.

Babasından sonra Yusuf birkaç sene daha padişahlık yapar. Ardından ona da Cebrail gelir ve kendisi için tayin edilen vaktin sona erdiğini bildirir. Yusuf eş, dost ve çocuklarıyla vedalaşır, eşi Züleyha ile helalleştikten sonra ruhunu teslim eder. Züleyha bundan sonra kimseyi görmemek için iki gözünü oyup Yusuf'un tabutuna koyar. Yusuf'u defnetmeye çıktığı yerde de vefat eder. Halk ikisini aynı kabre defneder (Ebey, 2005: 189-190). Destan bu şekilde son bulur. Eserin son bölümleri İslam kaynaklarında geçmemektedir.

Dar bir alanla sınırlı tutmaya çalıştığımız bu araştırmanın birkaç yerinde değindiğimiz üzere *Yusuf-Züleyha*'nın konusu, Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'dan Avustralya kıtasına kadar farklı ulusların dinî; kültürel havzalarını oluşturan ortak konudur. Bu çalışmada söz konusu kıssanın Uygur

edebiyatı tarihindeki ortaya çıkış serüveninde zengin bir literatür bilgisi olduğu görülmüştür. Tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer kardeş Türk toplulukları edebiyatında da bu konuda farklı tarihlerde yazılmış ve derlenmiş çok sayıda eser mevcuttur. Ancak bizim bu küçük hacimli araştırmamızda Uygur toplumunda yaygın olan nüshaları bir araya getirip diğer halklar içinde kabul edilen nüshalarla mukayesesini yapmamız mümkün olmamıştır. Eminiz ki bir karşılaştırma yapıldığında mutlaka aralarında birçok benzerlikler görülecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde *Kur'an* kıssalarının yorumlanması hakkındaki İslam ulemasının genel kanaatini paylaşmaya çalıştık. Bilindiği üzere *Kur'an-ı Kerim*'de düzensiz bir şekilde çok özet geçen tarihî olayların izahı ihtilaf konusudur. Dolgu malzemesi olarak kullanılan rivayetlerin çoğu isrâiliyât kabilinden bilgilerdir. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu bağlamdaki rivayetlerin kabulü veya reddi hususunda müfessirler arasında sağlanmış bir birlik yoktur. Kabul edenler her ne kadar *Kur'an* ve sünnet bütünlüğüne uygunluk ölçütü belirlemişlerse de ayrıntıya inildiğinde görüş ayrılıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla destanda izlenen meto-dun da bu çerçevede değerlendirilmesinin daha uygun olacağını düşündük.

Çalışmanın son bölümünde literatür taraması sonucunda Uygur halk kültürünü en iyi yansıtan, dili anlaşılır, olayın ifade edilmiş tarzı gayet akıcı ve edebiyat çevrelerinde daha fazla ilgi gören Erşidin Tatlık tarafından neşre sunulan ve daha sonra Uygur halk edebiyatı kamusuna dahil edilmiş bir nüshayı inceledik.

Destanın *Kur'an* kıssaları açısından değerlendirmesi faslına gelince, peşinen şunu söyleyebiliriz ki o tefsir değildir. Destan adı üstünde dinî figür, imge ve vakayı etkin bir tarzda kullanarak topluma başarılı bir şekilde sunmuş bir edebî eserdir. Toplumun idrak düzeyine uygun araçlar seçilmek suretiyle verilmek istenen mesaj gayet anlaşılır bir biçimde muhatabına iletilmiştir. Kıssaların modern akılla izahı zor olan yönleri vardır. Bu sebeple *Kur'an* kıssaları üzerinde geçmişten günümüze çok farklı açıklama yolları aranmıştır. *Kur'an*'ın yorumu bağlamında tefsir diye hem rivayet hem de dirayet nitelikli, ilahî maksadın sınırları zorlayan görüşler ortaya atılmıştır. Beşer aklının gücünden sonuna kadar istifade edilmeye çalışılmıştır.

Biz, sade bir edebî üslupla kaleme alınan bu destan üzerinde inceleme yaparken, daha çok *Kur'an* ve tefsir kaynaklarında izlerine rastlayamadığımız dikkat çekici noktalar üzerinde durmaya çalıştık. Destandan bazı alıntılar aktararak onlar üzerinde değerlendirme ya da tefsir kaynakları ile karşılaştırmalar yaptık. Görebildiğimiz kadarıyla destanda dinin özüne ters düşecek bir yaklaşım bulunmamaktadır. Kıssa üzerinde yapılan tasarrufların bir edebî eserde olabilecek tasarımlar olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ebey, A. (2005). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Kâmûsi*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Ekber, K. (1985). “Yüsuf-Züleyha”. *Bulak dergisi* 15, 1-71.
- Gufur, V. ve Esker, H. (1988). *Uygur Klasik Edebiyatı Tızsılrı*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Hafız, A. (1991). *Yusuf-Zileyha*. Yayına haz: Eli Eziz. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Hatiboğlu, İ. (2001). “İsrâiliyat”. *İslâm Ansiklopedisi*. C 23. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 199-202.
- Hoca, Ab. (1995). *Garbi Yurt ve Kedimki Medeniyet*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- İbn Kesîr, İ. (2004). *Tefsiru 'l-Kur 'anı 'l-azîm*. Tahk: Mustafa es-Seyyid Muhamed, Muhammed Seyyid Reşad vd. Suudi Arabistan: Daru'l-alemi'l-kütub.
- İbn Teymiye, T. (1972). *Mukaddimetün fi 'l-tefsir*. Tahk: Adnan Zazur. 2. Baskı. Yayın yeri ve tarihi yok.
- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2014). “Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”. *İslâmî İlimler Dergisi*, 1, 69-102.
- Kumartaşloğlu, S. (2015). “Kur'an Kıssalarının Dinî Edebiyata Tesirine Bir Örnek: Dâstân-ı Hazret-i İbrahim”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* (36), 249-277.
- Metseydi, E. (2008). “Yüsüp Zileyha'ning Arhipi”. *Bulak dergisi* 5, 41-56.
- Mollavutof, S. (2009). “Yusuf-Zileyha Destanı Toğrisida”. *Bulak dergisi* 1: 45-51.
- Öztürk, M. (2014). “Kur'ân Kıssaları Bağlamında İsrâiliyyât Meselesine Farklı Bir Yaklaşım”. *İslâmî İlimler Dergisi* 1: 11-68.
- Şengül, İ. (2002). “Kıssa”. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 498-501.
- Şimin, G. ve Ayup, T. (1997). *Kedimki Uygurlarning Tarihi Dastanı Oğuzname*. Beijing (Pekin): Milletler Neşriyatı.
- Ömer, A. (1989). *Uygur Halk Destanları 2*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Rahman, A. (1984). *Edebiyatka Dair Mulahizeler*. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Rahman, A. (1989). *Folklor ve Yazma Edebiyat*, Kaşgar: Kaşgar Halk Neşriyatı.
- Rahman, A. (1986). *Yipek Yurtidiki Efsane-Rivayetler*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- Taberî, M. (1999). *Camiu'l-Beyan An Te'vili Ayi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-kutubi'l-ilmiiye.
- Tarım, O. (2007). “Yüsuf Züleyha Dastani Hekkide Muhakime”. *Şincang Üniversitesi İlmî dergisi*. 2: 12 vd.
- Topaloğlu, B. (2013). “Yusuf Suresi”, *İslâm Ansiklopedisi*, C 44. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 28-30.
- Utuk, İ. E, Osman, G. vd. (2006). “Uygur Edebiyatı Tarihi II”. Beijing: Milletler Neşriyatı.
- Yunus, M. (1992). “Muhabbetname”. Yayına haz: Muhammed Salih Hacı, *Bulak dergisi* 3, 62-110, 4: 71-99 vd.
- Zehebî, M. H. *el-İsrâiliyyat fi 'l-tefsir ve 'l-hadîs* Kahire: Mektebetu vehbe. t.y.
- Zunun, M. ve Rahman, A. (1982). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatının Asasliri*. Ürümçi: Şincang Helk Neşriyatı.

Extended Summary

The legends after acceptance of the religion of Islam among the Turkic tribes were enlarged with regard to subject as well as content. The Uighur Turks which are one of the ancient Turkish tribes remarkably contributed to this field. Their works after Islam prospered in a similar way like before their accepting. One of these works is the epic of Yusuf-Zuleikha which we have chosen as a subject for this article.

There are a lot of variants of the epic of Yusuf-Zulaikha in a wide geography which is from Anatolia to Central Asian steppe. This work has a crucial place among the Uighur Turks. As it is known that the stories that are subjected to Yusuf are in qualification of the common value belonging to all Abrahamic religions. Consequently, it is possible to come across the love story covering Yusuf's life in every community which has attached to the belief including their corresponding sacred book. As a matter of fact, the Qur'an has defined his story as the most beautiful story. When it is read carefully, it can be seen that it has contained all-round messages in respect to its content. Additionally, the progress of the events had been designed with very attractive wording. These kinds of characteristics had made this subject more attractive and transmitted it to a wide geography. Because of this, we believe that it is more appropriate to cover this subject in a narrow framework.

When it is examined, it can be seen that there are a lot of researches in the community of the Uighur Turks which is the part of Muslim world throughout history, too. Some of these works devoted to the life of Yusuf-Zulaikha contain the local characteristics. Some of these works are the works that have been common property of all of the Turkic tribes living in Central Asia. Some of these are written in verse and some of the others are prose in terms of the wording. The wording of prose and poetic line have been used together in the other kind of these. We know that the differences of dialects which are used in verbal and written texts although the works have been expressed in Turkish language in terms of language have submitted the fundamental clues about state of belonging of the works. Because of this, the reflection of the dialect that is used in the region of the Uighur Turks which is examined in this article is our primary preference.

The story of Yusuf (Qıssa-i Yusuf) which has been a kind of the folk literature in the way of the wording possesses religious individuality in terms of its intensive religious motives and messages at the same time. At this point, the evaluation of this work in parallel with the verses from Qur'an is important as much as its literary aspect. But we want to set a limit our subject to the field of the literature of the Uighurs. In this context, firstly we want to give a place to information of literature on the story of Yusuf in the Uighur folk literature. Forasmuch as, there are a lot of versions of this work as well-known and published inside the community of the Uighurs. So, we have considered that it is proper to inform the readers about different editions of the epic here shortly. Following this, we will try to examine the anonymous edition which is published by Ershidin Tatlik and is included to the *Uygur Halk Eğiz Edebiyatı Kamusi* (the Uighur Folk Eğiz

Literature Comprehensive Dictionary) in detail. Because, this edition carries more local and prevalent characteristics compared to the other editions. Our basic sources which we have applied and used in this chapter are the works written in Turkish language of the Uighurs fundamentally. So, the authors who have lived outside of East Turkestan have not reached the works in question as one wishes although there a lot of important works about the subject in the modern Uighur literature. Consequently, it has been thought that there is the basic need as information of literature in this study.

Information about the main characteristics of the verses of the Qur'an will be given owing to its importance in the level of abstract at the progress of this work and as the evaluation of the epic of Yusuf-Zulaikha in terms of the verses from Qur'an has necessitated this kind of transposition of information. It is known that the framework of the literature of tafsir (the commentary of the Qur'an) is quite wide but our main sources will be the commentaries having the basis of riwayah here. The reason for this preference is that the verses of the Qur'an have taken a place in this kind of commentaries predominantly. The secondary works about our subject will be used in this stage.

The preferred edition will be analysed in the final section of this study and it will be read with comparatively by applying the verses of the Qur'an and the sources of the commentary of the Qur'an when necessary. As it is known, the wording of the verses of the Qur'an is different from the wording of any work of human being. It has been seen that the style of expression which is full of message has been come into prominence in the verses of the Qur'an intensively and effectively instead of the element of time and place. Our aim is to study by focusing on this aspect of the epic of Yusuf-Zulaikha. On the other hand, the form of discussion of issues which have not mentioned in related verses of the Qur'an will be discussed. It will be made comparison towards the goals which have been referred in the verses of the Qur'an. It will be elaborated that our study will not exceed the dimension of article while doing all of these.

